

УДК 7(74)(745)

ВОЛИНСЬКА ІКОНА З КОЛЕКЦІЇ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Цугорка О.П.

Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури

Форманюк Т.М.

Національний музей історії України

Досліджена настінна храмова ікона «Святий Яків брат Господній» початку XVIII ст. з колекції образотворчого мистецтва Національного музею історії України. Проаналізовано особливості семантики теми та стилю ікони. Досліджувана ікона – рідкісний іконографічний зразок відображення теми святих апостолів в українському малярстві Західного регіону. Ікона святого Якова походить з Волині. Образ святого і зараз важливий для християн: соборне послання апостола Якова актуальне повсякчас для віруючих.

Ключові слова: волинська ікона, настінна храмова ікона, «Святий Яків брат Господній», українське малярство XVIII ст., апостол, православні свята, музей.

Постановка проблеми. Ікона «Святий Яків брат Господній» з фондів НМІУ раніше не мала достатньої наукової атрибуції. Для введення її в науковий обіг та участі в музейних експозиціях і виставках необхідно було провести наукове дослідження та уточнити якого саме регіону України цей образ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз наукових праць дослідників волинської ікони в культурно-мистецькій сфері дають можливість точно класифікувати ікони українського малярства Західного регіону. Теоретичною базою для дослідження слугували праці таких мистецтвознавців як, насамперед, П. Жолтовський, В. Свенцицька, Т. Єлісеєва, Є. Ковальчук, Л. Карпюк та ін. науковців. Ступінь розробленості даної проблеми не можна назвати вирішеною. Образ «Святий Яків брат Господній» був попередньо записаний в музейній документації як ікона Західного регіону України. Під час наукової атрибуції було уточнено, що іконографія за багатьма ознаками відповідає волинській.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Не всі волинські ікони відомі. На протязі останніх десятиліть мистецтвознавство суттєво збагатилось інформацією про традиційні українські ікони. Вагомою частиною цього наукового пошуку є дослідження ікони «Святий Яків брат Господній».

Мета статті. Стаття присвячена настінній храмовій іконі з колекції образотворчого мистецтва НМІУ, яка раніше не була опублікована. За радянських часів українська іконографія мало вивчалася. Більше уваги приділялося візантійському іконопису. В незалежній Україні звернулись до своїх традицій і стали більше цікавитись забутим українським малярством.

Виклад основного матеріалу. Серед різноманітної колекції образотворчого мистецтва НМІУ велику увагу привертає до себе ікона з зображенням святого апостола Якова – брата Господа Ісуса. Це великий за розміром образ – 105x64 см, де на золотистому тлі зображений на повний зріст чоловік в 3/4 вліво. Одягнений в зелений хітон та коричневий гіматій, ноги босі. Волосся темне до плечей, без головного убору, вуса маленькі. Голова трохи схилена, права рука намальована з відкритою долонею, що означає праведника без

єдиної лукавої думки – він відкритий всією душею для людей. В лівій руці тримає сувій – так зображуються апостоли, святих, мученики. Часто сувій малюється розгорнутим, де написані слова з Соборного послання апостола Якова: «... як тіло без духа мертво, так і віра без діла мертва...». Внизу ліворуч зображений храм з Єрусалима, де святий Яків був єпископом. Перед церквою двоє чоловік б'ють палицями апостола, який лежить ниць. Постаць святого набагато більша за сцену знущань: автор ікони цим показав, що апостол сильніший за всі ці фізичні муки, бо у нього сильна віра. Тло ікони та німб – різьблений позолочений левкас, декорований тисненням рослинним орнаментом. На ньому по обидва боки фігури в клеймах напис: «...А.А.Б...» – «ПоП.Л.о.Т.и Бр.А.т. Г.д.е». Основа ікони зроблена з двох дерев'яних дощок, які склеєні між собою і скріплені двома дерев'яними шпугами. Ікона вставлена в просту дерев'яну раму, яка кріпиться за допомогою дерев'яних цвяхів. За візуальними ознаками можемо визначити, що образ був призначений для храму як настінна ікона.

Святий Яків був сином святого Йосипа, Обручника Пречистої Діви, сином за плоттю від його першої дружини і тому в Євангелії називається братом Господнім [4]. З юності своєї полюбив дуже скромне життя і страв усіляких, масла, й олії ніколи не їв, тільки один хліб, також вина і хмільного напою не вживав, тільки воду, в лазню не входив і плотське задоволення відкинув. На тілі завжди мав колочу волосяницю, спав мало – усі ночі в молитві проводив, а від частих молитов на колінах у нього за grubila шкіра на колінах. Був непорочним до кінця свого життя. Згідно Святого Передання, Господь Ісус Христос явився йому після Свого Воскресіння і поставив його Єпископом Єрусалимської Церкви. Апостолу Якову випала особлива діяльність: він не подорожував з проповіддю по різних країнах, як решта апостолів, а навчав і священнодіяв у Єрусалимі. Як Предстоятель Єрусалимської Церкви, він головував на Апостольському Соборі в Єрусалимі в 51 році [4]. На цьому Соборі пропозиція, зроблена ним, стало резолюцією Апостольського собору. Його ще називали Яків Молодший, Яків Праведний, брат Господній – один з 70-ти апостолів Ісуса Христа. Він є автором Послання Іако-

ва, який входить в склад Нового Завіту (в тому числі оповідь про Різдво Богородиці і її Введення в храм). Будучи Єрусалимським Єпископом близько 30 років, він поширив і утвердив Святу віру в Єрусалімі та у всій Палестині [4].

Служіння Апостола Якова проходило серед безлічі ворогів християнства, проте він поступав розсудливо і справедливо, так що його поважали не тільки християни, але й юдеї, називаючи опорою народу і Праведником.

Бачачи такий вплив Апостола, юдейські начальники стали побоюватись, щоб весь народ не навернувся до Христа і вирішили скористатись проміжком часу між від'їздом прокурора Феста і прибуттям на його місце Альбіна для того, щоб схилити Якова до зречення Христа або вбити його. Первосвящеником в цей час був саддукей Анан. При великому скупченні народу Апостола вивели на ганок храму та після декількох улесливих слів зневажливо запитали: «Роскажи нам про Розп'ятого?». «Ви питаєте мене про Ісуса? – голосно сказав Апостол Яків – Він сидить на Небесах по правіці Всевишнього і знову прийде на хмарах небесних». В натовпі багато християн радісно вигукнули: «Осанна Синові Давида!» Первосвященики й книжники закричали: «О, і сам Праведник в омані!» І скинули його на землю. Апостол Яків зумів ще піднятися на коліна і сказати: «Господи, прости їх! Вони не відають, що творять». «Поб'ємо його камінням», – закричали його вороги. Один священик із племені Рехава почав умовляти їх: «Що ви робите? Бачите, Праведний за вас молиться», але в цю хвилину один єврей-сукнороб вдарив своїм вальком Апостола по голові і вбив його. Сталось це близько 63 року [4]. Разом із ним було вбито багато християн.

Юдейський історик Йосип Флавій, перераховуючи причини падіння Єрусалиму, говорить, що Господь, покарав євреїв, між іншим, за вбивство Праведного Якова. Апостол Яків незадовго до своєї смерті написав Соборне послання, основною метою якого є – втішити і зміцнити навернених до віри юдеїв у стражданнях, які мали відбутися з ними та застерегти їх від омани, що нібито одна віра може врятувати людину. Святий Апостол пояснює, що віра, яка не супроводжується добрими справами є мертвою і не веде до спасіння [2, с. 23].

Також, церква вважає Апостола Якова укладачем найдавнішого чину Божественної Літургії [2, с. 23-24]. Як відомо, в часи апостолів ще не існувало строго складеного чина Божественної літургії. Перші християни здійснювали літургію не по затверженому зразку, а так як дозволяв час або хто скільки міг. Поступово молитви і священнодійства закріплювались і створювався один канонічний чин богослужіння. Напротязі століть літургія трохи змінилась: добавились пісне співи «Символ віри», «Достойно є», «Святий Боже», «Єдинородний Сине...» та ін. Починаючи з IX ст. Божественна літургія майже кругом витісняється літургіями святого Василя Великого і святого Іоанна Золотоуста, які більш торжественні і пасують пишним імператорським богослужінням Константинополя [4].

На тому місці, де загинув святий Яків (біля храму), його захоронили і поставили пам'ятник. В XI ст. святий Феодан, архієпископ Нікейський,

блаженний Георгій Нікомідійський написали пісне співи на честь святого апостола Якова [2, с. 24].

Православна церква святкує пам'ять Святого Якова 23 жовтня і першу неділю після Різдва Христового [6].

Соборне послання апостола Якова актуальне повсякчас для віруючих. Воно адресоване не конкретно общинам чи окремим людям, а всім християнам: «З великою радістю приймайте, браття мої, різні спокуси! Бо спокуса – це значить випробування. Без випробувань не визнаєш, віруючий ти чи не віруючий. І на останок, випробування вашої віри створює терпіння. А терпіння, виявляється, – найголовніше!» [6].

Наукове дослідження виявило, що ікона має багато спільних рис з волинськими образами. Типовими рисами цієї іконографії є орнаментована декорація тла, так як Волинь славилась ще й різьбою по дереву, що не може не відобразитись на інших видах мистецтва (в даному випадку – золоте тло, яке означає Божу присутність, покрите тисненим орнаментальним мотивом); використання реалістичних елементів, а також колорит, що об'єднує вохристі, коричневі, блідо-рожеві, сіро-блакитні та смарагдові кольори [3, с. 38-41]. Старовинна ікона змальована не площинно, а з означеною глибиною простору. Лик святого та одяг чітко окреслені в об'ємі й виділені на тлі. Святий образ матеріалізований і неначе наблизений до глядача. Це був не тільки малярський засіб. Означення близькості святого до людини – це вияв філософського змісту ікони, розуміння анонімними авторами невидимої присутності персонажів духовного світу у світі видимому й реальному.

Досить своєрідною є ця ікона в композиційному вирішенні. Пряма постава з трохи схиленою головою, фронтальне написання лику, пильний сповнений суму погляд апостола спрямований на глядача. Смутляве обличчя, оливкові очі, продовгуватий ніс, маленькі стиснуті чіткі вуста – все це чітко передає характер єврейської національності та надзвичайно точно передає доброту та святість даного образу. Це не тільки малярський засіб. Означення близькості святого до людини – це вияв філософського змісту ікони, розуміння українськими авторами невидимої присутності персонажів духовного світу у світі видимому й реальному [5, с. 290]. Митці ікони на Волині наче бачили небо, його мешканців, увесь незбагненний духовний світ не у дзеркалі небесного раю, не як площинні й безтілесні тіні, а у вигляді правдивого з'явлення небожителів на землі у своїй матеріальній суті, подібно до того, як з'явився учням воскреслий із мертвих Ісус Христос. Це й визначило небесну чистоту кольорів ікони, наявність численних тонових переходів, які разом з особливим способом нанесення ліній, контурів, штрихів утворюють неповторний мальовничо-пластичний ефект.

Волинь має давню історію іконопису, про розквіт якого ще за часів Київської Русі-України та, особливо, Галицько-Волинської держави, писали літописці. Серед найважливіших свідчень тієї доби – знаменита похвала князеві Володимирові Васильовичу, на сторінках Галицько-Волинського літопису. Традиції волинського іконопису зберігалися і збагачувалися новими вершинами в наступні епохи, коли мистецькими осередками в Україні

стали великі міста. Документально зафіксовані імена малярів, котрі працювали у Володимирі, Ковелі, Острозі, Ратному та в інших містах Волині [1, с. 8].

Висновки. Отже, за багатьма ознаками ікона святого Якова походить з Волинської області. Образ створений за візантійськими традиціями. Збережена усталена іконографія, композиція та техніка, але трактування образу унікальне, має вплив українського малярства. Зберігається м'якість ліній, обличчя втратило візантійську строгість ліній. Натомість з'являється теплота, ліричність, ніжність, образ стає рідним, у нього хочеться просити заступництва. Своєрідна кольорова гамма від коричнево-зелених до золотистих тонів, крупний візерунок різьбленого золоченого тла – все це створює єдиний композиційний ансамбль. Лик святого Якова написаний як на Волинських іконах: овальної форми з гострим підборіддям та легкими тіннями об'єму, брови напівкруглі, очі не-

великі. Досліджувана ікона – рідкісний іконографічний зразок відображення теми святих апостолів в українському малярстві Західного регіону. Аналіз зображення теми засвідчує, що ікона належить до давньої іконографічної традиції, яка мала візантійську основу і була відомою в українському мистецтві ще в княжі часи. Дослідження волинської ікони свідчить про творче втілення іконописцями канонічних іконографічних джерел, які покликані були донести до людей основи християнського віровчення. У свої твори майстри активно вводять архітектурні елементи (храми і світські споруди), елементи натюрморту, побутових предметів. Персонажі наділені конкретними характеристиками стосовно віку, статусу, в одягах присутні елементи народного вбрання. Своєрідне поєднання народними майстрами церковного канону і елементів світськості робить образи самобутніми та оригінальними.

Список літератури:

1. Волинська ікона XVI-XVIII ст.: Каталог та альбом / Авт.-упоряд.: Кот С., Єлісеєва Т., Ковальчук Є., Карпюк Л.; Під ред. Кота С. – К., Луцьк: ТОВ «Спадщина», 1998. – 102 с.: Іл.
2. Жолтовський П.М. Художнє життя на Україні в XVI-XVIII ст. – Київ: Наукова думка, 1983. – 180 с.
3. Луцик І.Я. Життя святих, пам'ять яких Українська Греко-Католицька Церква кожного дня впродовж року поминає. Львів, Видавництво «Свічадо», 2013.
4. Свенцицкая В.И. Украинская икона. – Декоративное искусство СССР, 1970 г., № 9.
5. Святой Яків [Електронне джерело]. – Режим доступу: <http://kolomija.com/bbloteka/zhittya-svyatih/733-zhittya-svyatogo-apostola-yakova-brata-gospodnogo-po-plot.html> – Назва з титул. екрана
6. Степовик Д.В. Сучасна українська ікона. – К.: Мистецтво, 2005. – 304 с.: іл.
7. Православные праздники [Електронне джерело]. – Режим доступу: <http://sib-catholic.ru/3-maya-svyatyie-filipp-i-iakov-mladshiy-apostolyi-prazdnik> – Назва з титул. екрана

Цугорко О.П.

Национальная академия изобразительного искусства и архитектуры

Форманюк Т.М.

Национальный музей истории Украины

ВОЛЫНСКАЯ ИКОНА ИЗ КОЛЛЕКЦИИ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНОГО ИСКУССТВА НАЦИОНАЛЬНОГО МУЗЕЯ ИСТОРИИ УКРАИНЫ

Аннотация

Исследована настенная храмовая икона «Святой Яков брат Господний» начала XVIII в. из коллекции изобразительного искусства НМИУ. Проанализированы особенности семантики темы и стиля иконы. Исследуемая икона – редкий иконографический образец отображения темы святых апостолов в украинской живописи Западного региона. Икона святого Якова родом из Волини. Образ святого и сейчас важный для христиан: соборное послание апостола Якова актуальное для верующих.

Ключевые слова: волынская икона, настенная храмовая икона, «Святой Яков брат Господний», украинская живопись начала XVIII в., апостол, православные праздники, музей.

Tsugorko O.P.

National Academy of Arts and Architecture

Formanuk T.M.

National Museum of the History of Ukraine

VOLYN ICON OF ART COLLECTION OF THE NATIONAL MUSEUM OF THE HISTORY OF UKRAINE

Summary

Investigated icon Saint James the Lord's brother of art collection of the National museum of the history of Ukraine. The features of semantic themes and style icons. This icon rare iconographic display like the Apostles in the painting Ukrainian western region. Icon Saint James the Lord's brother originated from Volyn. Apostle James Cathedral relevant and is for believers.

Keywords: Volyn icon, wall temple icon, Saint James the Lord's brother, Ukrainian painting 18th century, Apostle James, orthodox holidays, museum.